

Erik Grahn, **Mänskliga fri- och rättigheter i anställningsavtalets marginaler** (ak.avh.), Iustus 2025, 596 s.

## 1. Inledning

Den bok som här recenseras är Erik Grahns doktorsavhandling *Mänskliga fri- och rättigheter i anställningsavtalets marginaler*. Disputationen ägde rum vid Uppsala universitet den 5 december 2025. Undertecknad medverkade som fakultetsopponent.

Avhandlingen utgår från ett europakonventionsrättsligt och arbetsrättsligt perspektiv på hur skyddet för mänskliga fri- och rättigheter tillämpas i anställningsförhållanden. Den tar sin utgångspunkt i arbetsrättens struktur och analyserar samtidigt det växande genomslaget för mänskliga rättigheter i nationell rättstillämpning och dess betydelse för privaträttsliga relationer.

Det övergripande intrycket är att Grahn har skrivit en gedigen avhandling, som fyller en lucka i den svenska arbetsrättsliga litteraturen genom en sammanhållen och fördjupad analys av skyddet för privatliv, religions- och samvetsfrihet samt yttrandefrihet i anställningsförhållanden. En mer utvecklad bild av avhandlingens innehåll och resultat ges nedan, följd av några reflektioner kring metod och framställning. Avslutningsvis ges ett samlat omdöme.

## 2. Avhandlingens innehåll och resultat

Avhandlingen omfattar totalt 596 sidor, inklusive register och förteckningar, och är uppdelad i tre delar med sammanlagt tolv kapitel.

Den första delen består av sju kapitel. Här introduceras avhandlingens tema, teoretiska och metodologiska utgångspunkter samt den arbetsrättsliga och konstitutionella kontexten. Författaren identifierar flera spänningsfält som löper genom framställningen, bland annat mellan traditionell arbetsrätt och folkrättsliga krav samt mellan intresset av det gemensamma projektet och den enskilda arbetstagarens intressen – en uppdelning som återkommer i den fortsatta analysen.

I de inledande kapitlen (1–2) preciseras syfte, frågeställningar och metodologiska ansats. Syftet med avhandlingen anges vara att lägga en väl underbyggd grund för svensk arbetsrätts fortsatta diskussion om mänskliga fri- och rättigheter i arbetslivet (s. 32). Undersökningen är avgränsad till arbetsgivares utövande av befogenheter enligt anställningsavtalet och arbetstagares skyldigheter inom avtalsförhållandet, samt till behandling av artiklarna 8–10 i Europeiska konven-

tionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR).

Kapitel 3 placerar analysen i en arbetsrättslig kontext genom en redogörelse för arbetsledningsrättens och lojalitetspliktens utveckling och innebörd i svensk arbetsrätt. En motsvarande översikt över rättighetstänkandets historiska utveckling ges i kapitel 4. Kapitel 5 behandlar artiklarna 8–10 EKMR och Europadomstolens praxis. Författaren presenterar här en gemensam prövningsstruktur, illustrerad genom ett flödesschema, som identifierar återkommande bedömningsmoment i domstolens proportionalitetsprövningar. Denna struktur utgör sedan grund för analyserna i del II. Kapitel 6 behandlar konventionens ställning i svensk rätt och dess förhållande till EU-rätten, och kapitel 7 sammanfattar koncist några aspekter från bokens första del.

Den andra delen utgör avhandlingens analytiska tyngdpunkt och behandlar Europadomstolens praxis rörande privatliv (artikel 8), religionsfrihet (artikel 9) och yttrandefrihet (artikel 10) i arbetslivet. Varje kapitel bygger på ingående närläsningar av centrala avgöranden, med ett konsekvent fokus på hur olika typer av intressen identifieras och vägs mot varandra i proportionalitetsbedömningen, särskilt ifråga om hur domstolarnas argumentation struktureras.

Kapitel 8 behandlar artikel 8 EKMR och frågor om bland annat övervakning av kommunikation och IT-utrustning, drogtestning och vaccinationskrav. Särskilt kan uppmärksammas Grahns iakttagelse med utgångspunkt i praxisutvecklingen efter domen Denisov mot Ukraina.<sup>1</sup> I domen görs en distinktion mellan fall där *skälen* för en uppsägning är privatlivsrelaterade och fall där *konsekvenserna* av uppsägningen påverkar privatlivet (s. 246 ff.). Grahn pekar här på en möjlig spänning mellan en konventionskonform tillämpning och svensk rätt, mot bakgrund av att trygghetsöverenskommelsen och 2022 års ändringar i lagen (1982:80) om anställningsskydd (LAS) ger uttryck för att arbetstagarens personliga intressen ska tonas ned i bedömningen av om det föreligger sakliga skäl för uppsägning (s. 332 f.).

Kapitel 9 analyserar artikel 9 EKMR och frågor om religiös klädsel, religiösa symboler och religiöst motiverad vägran att utföra arbetsuppgifter. Därvid behandlas hur domstolarna väger arbetstagarens rätt att manifesteras sin tro mot arbetsgivarens organisatoriska och verksamhetsrelaterade intressen, men också samhällets intressen. Kapitlet avslutas med en sammanställning av de narrativ som ofta återkommer i rättspraxis – exempelvis hur arbetstagarens religiösa motiv ibland ges begränsat utrymme i domskälen – och hur dessa strukturer kan få betydelse för framtida svensk rättstillämpning, särskilt i frågor om arbetsgivares möjligheter att reglera religiösa uttryck i arbetet.

Kapitel 10 behandlar yttrandefriheten enligt artikel 10 EKMR. Även i detta kapitel görs kritiska iakttagelser rörande svensk rätts förenlighet med Europadomstolens praxis. Författaren belyser hur Arbetsdomstolen ofta strukturerar

<sup>1</sup> Denisov mot Ukraina, dom den 25 september 2018, ansökan nr 76639/11.

prövningen utifrån en kontraktsrättslig logik, med fokus på inverkan på motparten, medan Europadomstolen i större utsträckning väger in det allmännas intresse av insyn och kritik. I kapitlet problematiseras även regleringen av provanställning i LAS i ljuset av Europadomstolens praxis.<sup>2</sup>

Den tredje delen av avhandlingen, kapitel 11–12, sammanfattar analysen genom att identifiera ett antal övergripande teman i Europadomstolens praxis som enligt författaren bör få genomslag i svensk rättstillämpning. Här behandlas bland annat vikten av nyanserade och tillräckligt utvecklade domskäl samt betydelsen av konkretion och realitet i risk- och proportionalitetsbedömningar. De inledande frågeställningarna besvaras i ljuset av den samlade analysen. Mot denna bakgrund föreslås en mer uttalad konventionskonform tillämpning, förstådd som ett resonemangs- och argumentationssätt inspirerat av Europadomstolens proportionalitetsprövningar.

### 3. Reflektioner kring metod och framställning

Avhandlingen öppnar för flera frågor som förtjänar vidare samtal och därigenom har Grahn uppfyllt ett av sina övergripande syften – att skapa en väl underbyggd grund för diskussion. Här berörs endast några aspekter, främst metodfrågor, men även några synpunkter rörande framställningen – med fokus på avgränsningar, omfång och läsarvänlighet.

Författaren beskriver projektet som ett rättsdogmatiskt projekt på rättsvetenskaplig grund (s. 42) som söker förståelse för gällande rätt, det sätt att tänka, behandla problem och argumentera som representeras i rättskällorna samt rättskällornas koppling till större kulturella teman och mönster. Därutöver anläggs även en hermeneutisk förståelseram, där tolkning ses som en rörelse mellan del och helhet (s. 42 f. och 48). Författaren redogör också för användningen av närläsningar av materialet, dvs. noggranna och utförliga läsningar och kommentarer till enskilda texter och analys av argumentationssätt (s. 53 f.).

I metodologiskt hänseende är det tydligt att Grahn gjort medvetna och underbyggda val av vetenskapliga angreppssätt, som konsekvent präglar framställningen. Metodvalet redovisas överlag transparent, men rättsdogmatikens innebörd hade med fördel kunnat utvecklas något ytterligare: Grahn är tydlig med vad han *inte* menar med rättsdogmatik, men mindre explicit med vad han menar att begreppet faktiskt omfattar. En sådan precisering hade främst varit värdefull för att möjliggöra en utförligare diskussion om hur de olika valda tillvägagångssätten kompletterar varandra samt varför och när det ena tillvägagångssättet väljs före det andra i vissa konkreta frågor. Detta får viss betydelse för hur analysen i del II tar form, särskilt när olika angreppssätt kombineras. Frågan

<sup>2</sup> Redfearn mot Förenade kungariket, dom den 6 november 2012, ansökan nr 47335/06.

uppstår nämligen för mig som läsare på ett par ställen där författaren, som ett led i denna metodologiska kombination, använder ett mer berättande (narrativt) analysgrepp, vilket här ska illustreras med två exempel.

Det ena exemplet rör identifieringen av vissa narrativa mönster i praxis gällande mål om artikel 8 EKMR och rätten till privatliv och övervakning. Grahn beskriver utifrån dessa mål två arketyper: ”den skyldige” respektive ”den oskyldige” arbetstagaren (s. 285 f.). Dessa arketyper används för att belysa hur moraliska föreställningar om arbetstagarens beteende får genomslag i proportionalitetsbedömningen när det ska avgöras om övervakningen varit tillåten eller inte: Den oskyldige arbetstagaren vinner målet, medan den skyldige förlorar (en stark korrelation mellan agerande, moralisk karaktär och utgång, enligt Grahn), även när detta inte explicit motiveras i domskälen. Mänskliga fri- och rättigheter ger, konstaterar Grahn vidare, högre skydd till den som lever i enlighet med rådande normer (s. 298). Arketyperna är en effektiv bild, som synliggör vissa drag i rättstillämpningen på ett sätt som får fäste hos läsaren. Att rikta ljuset mot narrativet på detta sätt visar på kreativitet och insatthet hos författaren samt tillför en dimension till beskrivningen av rätten som rättsdogmatiken inte kan nå. Samtidigt är de aspekter som ingår i berättelsen (betydelsen av faktiskt felaktigt agerande – eller frånvaro av sådant – hos arbetstagaren) relevanta även i rättsdogmatiskt hänseende, vilket författaren också påpekar lite i förbifarten (men med andra ord s. 286). En mer utförlig rättsdogmatisk analys hade kunnat bidra till att ytterligare klargöra hur arbetstagarens skuld eller icke-skuld får betydelse för prövningen. En diskussion om subjektiva omständigheter på arbetsgivarens sida hade exempelvis kunnat närma sig frågan om vilka krav som kan ställas på arbetsgivarens insikt om arbetstagarens agerande, och normativa krav avseende vad denne borde ha insett m.m. Berättelsegreppet belyser vissa drag i rättstillämpningen på ett effektivt sätt, men innebär samtidigt att vissa frågor lämnas mindre utförligt behandlade.

Det andra exemplet, på samma tema, rör mål om diskriminering på grund av religion. Här målar författaren upp domskälen som en berättelse utifrån att diskrimineringsförbudet i 2 kap. 1 § diskrimineringslagen (2008:567, DiskL) sätter arbetsgivarens agerande i förgrunden (s. 383 f.). Författaren beskriver detta som en fråga om narrativt utrymme, och att frågan om diskrimineringsgrundens omfattning därför inte behandlas utförligt. En mer lagtextnära analytisk utgångspunkt hade varit att peka på diskrimineringslagens tillämpningsområde som framgår av 1 kap. 1 § DiskL, vilket onekligen direkt aktualiserar frågan om vem som ska omfattas av diskrimineringsgrunden religion och därmed vad som ska rymmas däri. Slutsatsen är möjligen densamma, och kanske är det en fråga om metodologisk preferens hur man når dit, men ur ett tydligare rättskälehierarkiskt förankrat perspektiv hade det varit möjligt att knyta analysen till centrala frågor om lagens skyddsomfång enligt dess inledande bestämmelser. I vissa sammanhang skulle en sådan argumentation möjligen väga tyngre.

Materialet kan alltså analyseras på olika sätt, och jag vill framhålla att det ovan sagda inte innebär ett ifrågasättande av författarens val av analytisk ingång, utan snarare en nyfikenhet på hur valet motiverats utifrån vilka konsekvenser det får i enskilda frågor.

I anslutning till metodfrågorna finns skäl att kort beröra avgränsningar och material. Först kan det framhållas att en styrka med avhandlingen är att den följer sin egen utstakade kurs. Författaren har skapat tydliga ramar för sin undersökning, som han också förhåller sig till. Grahn är föredömligt noggrann med att löpande motivera urval och avgränsningar, vilket behövs på det här ganska sömlösa området, och ställer upp tydliga frågeställningar som också besvaras. Arbetet som Grahn utfört i detta avseende ska inte underskattas. Att skapa reda i det omfattande materialet och hitta ett sätt att hantera överlappningar och kollisioner inom och mellan olika rättskällennivåer är något som krävt en betydande arbetsinsats och förtrogenhet med materialet. Något som dock inte uttryckligen avgränsats bort, men som möjligen hade kunnat berika avhandlingen med en bredare förståelseram är ett mer samlat bakgrundsavsnitt om diskriminering. Diskrimineringsförbudet i artikel 14 EKMR behandlas endast indirekt, trots att diskrimineringsaspekter förekommer och är av betydelse i flera av de analyserade fallen.

Hur metod och materialval uppfattas av läsaren beror emellertid också på hur framställningen disponeras och tillgängliggörs. Närläsningarna av rättsfall är ofta skarpa och bidrar till att synliggöra nyanser i argumentationen som annars riskerar att gå förlorade i mer översiktliga framställningar. Samtidigt innebär denna detaljrikedom att framställningen bitvis blir tung och krävande för läsaren. Vissa avsnitt, särskilt i praxisgenomgångarna, hade säkerligen kunnat kortas utan att analysens substans gått förlorad. Detta rör dock främst disposition och läsarvänlighet, snarare än vetenskaplig kvalitet.

På temat läsarsorg hade framställningens tillgänglighet, enligt min mening, därtill gynnats av en mer genomgående korrekturläsning (både skönhetsfläckar och enstaka materiellt betydelsefulla fel förekommer) och fler internhänvisningar, t.ex. i samband med användning av begrepp som bottnar i kapitel 3 och 4. Dessa kapitel framstår annars som mindre integrerade i förhållande till den egentliga analysen, och även om det anges däri att det ska tjäna som utgångspunkt för analys i senare delar är det sällan som det uttryckligen sker. När antydning om sammanhang mellan delarna görs får läsaren, genom frånvaro av eller svepande hänvisningar, ofta själv leta sig bakåt för att hitta den relevanta kopplingen.

I övrigt är framställningens ton såväl personlig och engagerande som tydligt präglad av en stor glädje inför rättsvetenskapliga frågor, vilket bidrar till en positiv läsupplevelse. De synpunkter som här framförts rubbar inte heller helhetsintrycket av en konsekvent genomförd och metodologiskt reflekterad undersökning.

#### 4. Samlat omdöme om avhandlingens vetenskapliga bidrag

Ett av avhandlingens mest betydelsefulla bidrag är den systematiska genomgången och analysen av Europadomstolens praxis rörande artiklarna 8–10 EKMR i arbetslivet. Detta material är omfattande och svåröverskådligt, och dess faktiska betydelse kan endast förstås i relation till EU-rätten och nationell rätt. Grahn lyckas på ett övertygande sätt identifiera återkommande strukturer och bedömningsmoment, utan att förenkla på ett sätt som förlorar rättsfallens komplexitet. Ett exempel på Grahns förmåga att klargöra rättskällornas inbördes relationer och urskilja kvarvarande knäckfrågor, är – utöver de som redan nämnts i redogörelsen ovan – analysen av utrymmet för införande av neutralitetspolicys (s. 397 ff. och s. 409). Liksom mycket annat i avhandlingen förtjänar analysen i dessa frågor bredare spridning och uppmärksamhet. Om Grahn planerar att bryta ut någon eller några delar av bokens resultat för artikelpublicering finns det anledning att hoppas att just neutralitetsfrågorna blir föremål för sådan vidarebearbetning.

Ett annat centralt bidrag är avhandlingens konsekventa rättighetsperspektiv på arbetsrättsliga frågor. Grahn visar hur Arbetsdomstolens praxis ofta präglas av en kontraktsrättslig logik, där fokus ligger på parternas ömsesidiga förpliktelser och på arbetsgivarens intressen av ordning och effektivitet. Detta kontrasteras mot Europadomstolens mer uttalade proportionalitetsprövningar, där även samhällliga intressen, såsom insyn, kritik och skydd för demokratiska värden, ges betydelse.

Genom boken tydliggörs att mänskliga rättigheter inte bara är något abstrakt och att konventionens krav inte är vaga eller oklara, utan att det finns konkretisering att hämta i såväl Europadomstolens som Arbetsdomstolens praxis. Avhandlingen är samtidigt tydligt rättstillämpningsorienterad, framför allt i bokens andra del där de huvudsakliga analyserna genomförs. De ingående genomgångarna av praxis och de återkommande diskussionerna av hur olika intressen identifieras och vägs gör således framställningen väl anpassad för användning såväl av parter som av domstolar. Analysen ger inte endast underlag för förståelse av rättsläget, utan också konkreta verktyg för argumentation i rättsliga sammanhang.

Sammanfattningsvis utgör avhandlingen ett betydande och välkommet bidrag till svensk arbetsrättslig forskning och kommer sannolikt att bli ett centralt referensverk för både forskning och praktik. Genom sina analyser ritar Grahn upp nya linjer i arbetsrätten, som inspirerar till nya frågor och förhoppningsvis till ny forskning inom området och angränsande fält. Avhandlingen bidrar på ett övertygande sätt till att klargöra rättsläget och till att föra diskussionen om konventionsrättens betydelse i arbetsrätten vidare.

*Sabina Hellborg*